

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

با سلام.

پژوهشگر / دانشجوی گرامی

از آنجا که بخشی از منابع و مقالات پورتال نیشابورشناسی خریداری و با نازل ترین قیمت در اختیار شما قرار گرفته است و برای تهیه هر یک از این منابع هزینه های راه اندازی پورتال و زمان های طولانی نیز صرف شده است، خواهشمند است نسبت به عدم واگذاری منابع دریافتی و دانلود شده به دیگران مساعدت فرمائید.

با تشکر - مدیریت پورتال نیشابورشناسی

<http://neyshabur1.ir/>

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
هست کلید در گنج حکیم

دانشگاه
دانشکده هنر

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد تصویرسازی

عنوان پایان نامه: بررسی ویژگی های تصویرگری در سفالینه های سامانی نیشابور

استاد راهنما: محمد علی رجبی

عنوان پروژه عملی: تصویرسازی بر لوحه های سرامیکی با الهام از منظومه هفت پیکر نظامی

استاد راهنما: دکتر خشایار قاضی زاده

استاد مشاور: دکتر زهره روحفر

نام دانشجو: مهدی شبیری دوزینی

دی ماه ۱۳۸۹

شماره: تاریخ:	اظهارنامه دانشجو	
<p>اینجانب مهدی شبیری دوزینی دانشجوی کارشناسی ارشد دانشکده هنر دانشگاه شاهد، گواهی می‌نمایم که پایان‌نامه تدوین شده حاضر با عنوان: بررسی ویژگی‌های تصویرگری در سفالینه‌های سامانی نیشابور با راهنمایی استاد محترم جناب آقای محمد علی رجبی توسط شخص اینجانب انجام و صحت و اصالت مطالب تدوین شده در آن، مورد تأیید است همچنین اعلام می‌دارم در صورت بهره‌گیری از منابع مختلف شامل گزارش‌های تحقیقاتی، کتاب، مقالات تخصصی و غیره به منبع مورد استفاده به طور دقیق ارجاع داده شده است. به علاوه گواهی می‌دهم، مطالب مندرج در پایان نامه حاضر تاکنون برای دریافت هیچ نوع مدرک یا امتیازی توسط اینجانب و یا سایر افراد در هیچ کجا ارایه نشده و در تدوین متن پایان نامه حاضر، چارچوب (فرمت) مصوب تدوین گزارش‌های پژوهشی تحصیلات تکمیلی دانشگاه شاهد به طور کامل رعایت شده است. همچنین کلیه حقوق ناشی از گزارش پایان نامه حاضر را به دانشگاه شاهد واگذار می‌نمایم.</p> <p>نام و نام خانوادگی دانشجو: (دست نویس) امضای دانشجو: تاریخ:</p>		

تذکرات: - کلیه اطلاعاتی که در جاهای خالی تایپ می‌شود باید سیاه تر از متن باشد. (بولد شود).
- در صورتیکه استاد راهنمای رساله‌های دکترا دو نفر باشند ذکر اسامی هردو استاد الزامی است.
- بدون ذکر تاریخ اعتبار ندارد.

تقدیم به مادر و پدرم

خدایا هستی ام را سپاس

پس از قدردانی از **ایزد پاک**، از **خانواده ام** و حمایت‌های بیدریغ ایشان در طول سالهای تحصیل و تجربه نهایت سپاس را دارم.

از مهرورزی‌های استاد بزرگوام آقای **مهرداد ملایی** نهایت سپاس را دارم که اگر دلگرمی و واداری ایشان نبود هرگز قدم در این راه نمی‌گذاشتم.

از زحمات و راهنمایی‌های استاد محترم جناب آقای دکتر **محمد علی رجبی** بسیار سپاسگذارم. همچنین از حمایت‌های همه جانبه استاد گرامی آقای دکتر **خشایار قاضی زاده** نهایت سپاس را دارم، بی شک به سرانجام نشستن این پایان‌نامه مدیون همکاری‌های صمیمانه و دلگرمی‌های ایشان بود.

و نیز با سپاس فراوان از سرکار خانم دکتر **زهرة روحفر** که رهنمودها ایشان در طول تحقیق سبب پربارتر شدن این مجموعه گشت.

از **خواهر** عزیزم که ترجمه بخشی از متون مورد نیاز برای این پایان‌نامه بر عهده او بود سپاسگذارم.

در پایان از مهرورزی‌ها و کمک‌های دوستان عزیزم آقایان **پرهام بنی‌عباس**، **احسان زارعی**، **مهدی صحراگرد**، **مسعود کوهیان**، **مسعود کلانتری**، **امیرکسری گلرنگ**، **پیمان محبوبی**، **محمد صادق میرزا ابوالقاسمی** و **قاسم هاشمی** نهایت سپاس و قدردانی را دارم.

دانشکده هنر دانشگاه شاهد

چکیده پایان نامه

این چکیده به منظور چاپ در نشریات دانشگاه تهیه شده است

عنوان پایان نامه: بررسی ویژگی های تصویرگری در سفالینه های سامانی نیشابور

استاد راهنما: محمد علی رجبی

استاد مشاور: دکتر زهره روحفر

نام دانشجو: مهدی شبیری دوزینی

شماره دانشجویی: ۸۶۷۴۹۶۰۰۷

رشته: کارشناسی ارشد تصویر سازی

چکیده

تصاویر سفال سامانی نیشابور که با اسلوب رنگارنگ در زیر لعاب شفاف ایجاد شده است به علت دارا بودن نقوش پیکره ای و مضامین روایی از اهمیت بسیاری برخوردار است. پیدایش این تصاویر در منطقه خراسان موجب شده تا شاخصه های هنر پارسی بیشتر از دیگر ادوار در شکل گیری این آثار مؤثر باشد. به علاوه تأثیرات هنر ساسانی، مانوی، بیزانسی، سغدی و... نیز در این تصاویر قابل شناسایی است. مضامین این تصاویر را می توان بازتاب تفکرات و باورهای موجود در محیط فرهنگی و اجتماعی دوره سامانی دانست. ورود اسلام باعث فرو ریختن نظام پادشاهی ساسانی و گسترش زبان فارسی دری در میان عامه مردم گشت و موجب شد در آثار هنری مضامین پادشاهی جای خود را به باورهای عامیانه و عقاید رایج دهد. از طرفی مبارزه ایرانیان با جریان عربی طرفدار اموی و عباسی و حمایت امیران سامانی از فرهنگ کهن ایران و پاس داشت این آیین ها در منطقه تحت حاکمیت آنها توسط اشراف و طبقه دهقانان باعث شد تا مضامین آثار مورد بحث مطابقت های بسیاری با باورها و اساطیر موجود در آیین های کهن ایران مانند زردشتی، زروانی و مانوی داشته باشد. علاوه بر این، وارد شدن خط کوفی و برخی مضامین اسلامی را نیز می توان از تأثیرات مستقیم فرهنگ اسلامی در این آثار دانست.

واژگان کلیدی: سفال، سفال نیشابور، دوره سامانی، تصویرگری

نظر استاد راهنما: برای چاپ در نشریات مربوط به دانشگاه مناسب است. تاریخ امضاء

فهرست مطالب

چکیده.....	۱
فهرست مطالب.....	ب
پیشگفتار.....	ج
مقدمه.....	۱
کلیات تحقیق.....	۴

فصل اول: دوره سامانی؛ کلیات تاریخی، باورهای دینی و ادبیات

۱-۱- تاریخ سیاسی، اجتماعی و فرهنگی.....	۹
۱-۲- استمرار باورهای کهن در دوره سامانی.....	۱۳
۱-۲-۱- اساطیر زردشتی.....	۱۴
۱-۲-۲- اسطوره زروان.....	۱۹
۱-۲-۳- اساطیر مانوی.....	۲۰
۱-۳- ادبیات.....	۲۴
۱-۳-۱- بنیادهای ادبیات سامانی در پیش از اسلام.....	۲۵
۱-۳-۲- ادبیات عصر سامانی.....	۲۹

فصل دوم سفال سامانی نیشابور

۱-۲- پیشینه نیشابور و مکشوفات آن.....	۳۳
۲-۲- سفالینه‌های رنگارنگ نیشابور (Nishapur polychrome wares).....	۳۵
۲-۳- ویژگی‌های هنری.....	۳۷
۲-۳-۱- ترکیب بندی.....	۳۷
۲-۳-۲- نقش مایه‌ها.....	۴۱

- ۴۱.....۲-۳-۱- نقوش انسانی.....
- ۴۵.....۲-۳-۲- نقوش حیوانی.....
- ۴۸.....۲-۳-۳- نقوش گیاهی.....
- ۴۹.....۲-۳-۴- خطوط کوفی.....
- ۵۱.....۲-۴- سرچشمه های موجود در سنت های تصویرگری.....
- ۵۱.....۲-۴-۱- سرچشمه های ساسانی.....
- ۵۲.....۲-۴-۲- سرچشمه های پارتی.....
- ۵۴.....۲-۴-۳- سرچشمه های سغدی.....
- ۵۹.....۲-۴-۴- سرچشمه های مانوی.....
- ۶۱.....۲-۴-۵- سرچشمه های مسیحی.....
- ۶۱.....۲-۵- ریشه های مضامین.....

فصل سوم: بررسی آثار

- ۶۶.....۳-۱- تصاویر اسب و سوار.....
- ۷۵.....۳-۲- تصاویر با نقش اسب (بدون سوار کار).....
- ۸۰.....۳-۳- تصاویر تک پیکره مرد.....
- ۸۶.....۳-۴- تصاویر چهارپیکره.....
- ۸۹.....۳-۵- تصاویر تک پیکره زنانه.....
- ۹۵.....۳-۶- تصاویر سه پیکره.....
- ۹۸.....۳-۷- سفالینه با نقش دو پیکر هم آغوش.....
- ۱۰۰.....۳-۸- سفالینه با تصویر پنج مبارز.....
- ۱۰۲.....۳-۹- سفالینه با تصویر دو پیکر و هفت پرنده.....

- ۳-۱۰- سفالینه کشتی نشستگان.....۱۰۴
- ۳-۱۱- سفالینه دوشیزه روشنی.....۱۰۷
- ۳-۱۲- سفالینه با نقش حیوان ترکیبی.....۱۰۹
- ۳-۱۳- سفالینه با نقش نوازنده و دو پیکر دیگر.....۱۱۲
- ۳-۱۴- سفالینه با نقش پیکره با ادوات جنگی.....۱۱۵
- ۳-۱۵- سفالینه با نقش حیوان ترکیبی با سر انسان.....۱۱۷

فصل چهارم: بحث و نتیجه گیری

- بحث و نتیجه گیری.....۱۲۱
- فهرست تصاویر.....۱۳۴
- فهرست اعلام.....۱۳۸
- فهرست جداول.....۱۴۲
- فهرست منابع و مآخذ.....۱۴۳
- گزارش پروژه عملی.....۱۴۶
- تصاویر پروژه عملی.....۱۵۵
- چکیده انگلیسی.....۱۶۰

فهرست تصاویر

- تصویر ۱-۲: تفاوت میان نقش بیرون و درون در سفالینه های رنگارنگ نیشابور
۴۰..... Medieval Khorasan Green & Yellow buffware. htm
- تصویر ۲-۲: کاسه سفالی مینایی، کاشان، سده ۶ هجری، تالار موزه رضا عباسی، عکس از نگارنده..... ۴۲
- تصویر ۳-۲: نمونه طراحی چهره در سفالینه های سامانی نیشابور..... ۴۳
- تصویر ۴-۲: تک پیکره زنانه در تصاویر موجود در سفالینه های سامانی..... ۴۴
- تصویر ۵-۲: تک پیکره مردانه در تصاویر موجود در سفالینه های سامانی..... ۴۴
- تصویر ۶-۲: مقایسه نحوه ترسیم موضوع اسب و سوار میان سفالینه های سامانی و بشقاب های نقره ساسانی..... ۴۶
سمت راست: اسب و سوار، قرن ۳ و ۴ هجری، موزه ملی ایران، مأخذ تصویر: (کاتالوگ نمایشگاه هفت هزارسال هنر ایران. شماره ۱۷۲)
- سمت چپ: بشقاب نقره ای در حال شکار، قرن پنجم میلادی، موزه متروپولیتن، مأخذ تصویر: (اتینگهاوزن، ۱۳۷۹، ۱۱۲)
- تصویر ۷-۲: نمونه حیوانات و پرندگان ترسیم شده در تصاویر سفالینه های سامانی..... ۴۸
- تصویر ۸-۲: نمونه نقوش گیاهی موجود در سفالینه های سامانی نیشابور..... ۴۹
- تصویر ۹-۲: نمونه خطوط کوفی موجود در سفالینه های سامانی نیشابور..... ۵۱
- تصویر ۱۰-۲: شباهت میان نحوه طراحی پرندگان در تصاویر سفال سامانی و بشقاب های نقره ساسانی..... ۵۲
سمت راست: چند نمونه از پرندگان موجود در سفال نگاره های سامانی، سمت چپ: بشقاب نقره ساسانی
- تصویر ۱۱-۲: مقایسه نقاشی دیواری کوه خواجه سیستان با پیکره های تصویر شده بر روی سفالینه های سامانی..... ۵۳
- تصویر ۱۲-۲: نبرد مضامین مشترک میان دیوارنگاره های سغدی و سفال نگاره های سامانی..... ۵۶
تصویر بالا: نبرد رستم با اژدها، دیوارنگاره سغدی در پنجیکنت، مأخذ تصویر: (Azarpay, 1981, P 6-7)
- تصاویر پایین: راست، اسب و سوار، نیشابور، قرن ۳ و ۴، مأخذ تصویر: Museum of Islamic Art, Berlin
چپ، اسب و سوار، قرن ۳ و ۴ هجری، موزه ملی ایران، مأخذ تصویر: (کاتالوگ نمایشگاه هفت هزارسال هنر ایران. شماره ۱۷۲)
- تصویر ۱۳-۲: داستان سوگ سیاوش، دیوارنگاره در پنجیکنت، مأخذ تصویر: (Azarpay, 1981, Figure 56)..... ۵۷
- تصویر ۱۴-۲: گچبری رنگی در قاب بند دیوار با نقش قوشچی، نیشابور، قرن سوم هجری، موزه ملی ایران، مأخذ
تصویر: (اتینگهاوزن، ۱۳۸۴، ۳۶۶)..... ۵۸

- تصویر ۲-۱۵:** مقایسه نحوه چیدمان پیکره‌ها میان یکی از سفال نگاره‌های سامانی نیشابور قرن ۳ و ۴ هجری با بخشی از یک نقاشی مانوی بجای مانده از چوخو واقع در تورفان سده نهم م. مأخذ تصاویر: تصویر سمت راست: سفالینه با نقش کشتی نشستگان، تالار موزه رضا عباسی، عکس از نگارنده، تصویر سمت چپ: (شروو، ۱۳۸۲، تصویر شماره ۳۲) ۶۰
- تصویر ۲-۱۶:** بشقاب با کتیبه چلیپایی و سریانی، نیشابور، قرن ۳ هجری، موزه ملی ایران، مأخذ تصویر: (اتینگهاوزن، ۱۳۸۴، ۳۴۶) ۶۱
- تصویر ۳-۱:** اسب و سوار، قرن ۳ و ۴ هجری، موزه ملی ایران، مأخذ تصویر: (کاتالوگ نمایشگاه هفت هزارسال هنر ایران، شماره کاتالوگ ۱۷۲) ۶۸
- تصویر ۳-۲:** اسب و سوار، نیشابور، قرن ۳ و ۴، مأخذ تصویر: (Hillenberand, 2005, pic 35) ۷۰
- تصویر ۳-۳:** اسب و سوار، نیشابور، قرن ۳ و ۴، تالار موزه رضا عباسی، عکس از نگارنده ۷۱
- تصویر ۳-۴:** اسب و سوار، نیشابور، قرن ۳ و ۴، موزه ویکتوریا و آلبرت، ۷۱
- تصویر ۳-۵:** اسب و سوار، نیشابور، قرن ۳ و ۴، مأخذ تصویر: Museum of Islamic Art, Berlin ۷۱
- تصویر ۳-۶:** اسب و سوار، نیشابور، قرن ۳ و ۴ هجری، موزه ملی ایران، مأخذ تصویر: (کاتالوگ نمایشگاه هفت هزارسال هنر ایران، شماره کاتالوگ ۹۹) ۷۲
- تصویر ۳-۷:** اسب و سوار، نیشابور، قرن ۳ و ۴ هجری، مخزن موزه رضا عباسی، عکس از آرشیو موزه ۷۲
- تصویر ۳-۸:** اسب و سوار، نیشابور، قرن ۳ و ۴ هجری، ۷۲
- تصویر ۳-۹:** اسب و سوار، نیشابور، قرن ۳ و ۴ هجری، مجموعه دیوید، مأخذ تصویر (Irwin, 1997, p 242) ۷۳
- تصویر ۳-۱۰:** اسب و سوار، نیشابور، قرن ۳ و ۴ هجری، مخزن موزه رضا عباسی، عکس از آرشیو موزه، ۷۳
- تصویر ۳-۱۱:** اسب و سوار، نیشابور، قرن ۳ و ۴ هجری، مأخذ تصویر:
Medival Khorasan Green & Yellow buffware. htm ۷۳
- تصویر ۳-۱۲:** اسب و سوار، نیشابور، قرن ۳ و ۴ هجری، مأخذ تصویر: (Fehervari, 2000, p 35) ۷۴
- تصویر ۳-۱۳:** اسب و سوار، نیشابور، قرن ۳ و ۴ هجری، مأخذ تصویر: (San Francisco Musium) ۷۴
- تصویر ۳-۱۴:** اسب و سوار، نیشابور، قرن ۳ و ۴ هجری، مخزن موزه رضا عباسی، عکس از آرشیو موزه ۷۴
- تصویر ۳-۱۵:** اسب بدون سوار، نیشابور، قرن ۳ و ۴ هجری، مأخذ تصویر (Sanfrancisco Musium) ۷۵
- تصویر ۳-۱۶:** اسب بدون سوار، نیشابور، قرن ۳ و ۴ هجری، مأخذ تصویر: (Fehervari, 2000, p 51) ۷۷
- تصویر ۳-۱۷:** اسب بدون سوار، نیشابور، قرن ۳ و ۴ هجری، مخزن موزه رضا عباسی، عکس از آرشیو موزه ۷۸
- تصویر ۳-۱۸:** اسب بدون سوار، نیشابور، قرن ۳ و ۴ هجری، مأخذ تصویر: (Watson, 2004, cat. H. 2) ۷۹

- تصویر ۳-۱۹:** اسب بدون سوار، نیشابور، قرن ۳ و ۴ هجری، مأخذ تصویر: (گروبه، ۱۳۸۴، ۶۷)..... ۷۹
- تصویر ۳-۲۰:** اسب بدون سوار، نیشابور، قرن ۳ و ۴ هجری، مأخذ تصویر: (گروبه، ۱۳۸۴، ۶۶)..... ۷۹
- تصویر ۳-۲۱:** تک پیکره مرد، نیشابور، قرن ۳ و ۴، موزه هنر لوس آنجلس، مأخذ تصویر: (کامبخش فرد، ۱۳۷۹، تصویر شماره ۱۶۵)..... ۸۰
- تصویر ۳-۲۲:** پیشینه در دست داشتن گیاه در آثار هنری..... ۸۲
- چپ، هبه کننده گان و شاهزادگان اویغوری، غارهای بازاکلیک، تورفان، سده های ۸-۱۱ میلادی، مأخذ تصویر: (شروو، ۱۳۸۲، تصویر شماره ۱۳)
- راست: گل لوتوس در دست داریوش، بخشی از یک نقش برجسته در تخت جمشید، دوره هخامنشی، عکس از نگارنده
- تصویر ۳-۲۳:** پلاک طلائی با نقش موبد مادی با برسم، قرن ۴ و ۵ پ م، گنجینه سیحون، موزه بریتانیا..... ۸۳
- تصویر ۳-۲۴:** تک پیکره مرد، نیشابور، قرن ۳ و ۴، مأخذ تصویر: (گروبه، ۱۳۸۴، ۶۵)..... ۸۴
- تصویر ۳-۲۵:** تک پیکره مرد، نیشابور، قرن ۳ و ۴ هجری، مخزن موزه رضا عباسی، عکس از آرشیو موزه..... ۸۵
- تصویر ۳-۲۶:** تک پیکره مرد، نیشابور، قرن ۳ و ۴ هجری، مخزن موزه رضا عباسی، عکس از آرشیو موزه..... ۸۵
- تصویر ۳-۲۷:** تک پیکره مرد، نیشابور، قرن ۳ و ۴ هجری، مأخذ تصویر: (Watson, 2004, cat. H. 2)..... ۸۵
- تصویر ۳-۲۸:** چهار پیکره مرد، نیشابور، قرن ۳ و ۴، مأخذ تصویر: (Wilkinson, 1963, pic 26)..... ۸۶
- تصویر ۳-۲۹:** چهار پیکره، نیشابور، قرن ۳ و ۴، مأخذ تصویر: (Metropolitan Museum)..... ۸۸
- تصویر ۳-۳۰:** تک پیکر زن، نیشابور، قرن ۳ و ۴، مأخذ تصویر: (کاتالوگ نمایشگاه هفت هزارسال هنر ایران، شماره کاتالوگ ۱۷۰)..... ۸۹
- تصویر ۳-۳۱:** تک پیکر با شاخ، نیشابور، قرن ۳ و ۴، مأخذ تصویر: (www.islamicceramics.ashmolean.org)..... ۹۱
- تصویر ۳-۳۲:** تک پیکر زن، نیشابور، قرن ۳ و ۴، مخزن موزه رضا عباسی، عکس از آرشیو موزه..... ۹۲
- تصویر ۳-۳۳:** تک پیکر زن، نیشابور، قرن ۳ و ۴، مخزن موزه رضا عباسی، عکس از آرشیو موزه..... ۹۳
- تصویر ۳-۳۴:** تک پیکر زن، نیشابور، قرن ۳ و ۴، مأخذ تصویر: (اتینگهاوزن، ۱۳۷۹، ۱۴۰)..... ۹۳
- تصویر ۳-۳۵:** تک پیکر زن، نیشابور، قرن ۳ و ۴، مأخذ تصویر: (کاتالوگ مرکز فرهنگی هنری رضا عباسی، ۲۵۳۶، تصویر شماره ۳)..... ۹۳
- تصویر ۳-۳۶:** تک پیکر زن، نیشابور، قرن ۳ و ۴، مخزن موزه رضا عباسی، عکس از آرشیو موزه..... ۹۴
- تصویر ۳-۳۷:** تک پیکر زن، نیشابور، قرن ۳ و ۴، مخزن موزه رضا عباسی، عکس از آرشیو موزه..... ۹۴

- تصویر ۳-۳۸:** تک پیکر زن، نیشابور، قرن ۳ و ۴، مخزن موزه رضا عباسی، عکس از آرشیو موزه..... ۹۴
- تصویر ۳-۳۹:** سفالینه با نقش سه پیکر، نیشابور، قرن ۳ و ۴، تالار موزه آبگینه، عکس از نگارنده..... ۹۵
- تصویر ۳-۴۰:** سفالینه با نقش سه پیکر، نیشابور، قرن ۳ و ۴، مأخذ تصویر: (Fehervari, 2000, p 50)..... ۹۷
- تصویر ۳-۴۱:** دو پیکره هم آغوش، قرن ۳ یا ۴ هجری، تالار موزه رضا عباسی، عکس از نگارنده..... ۹۹
- تصویر ۳-۴۲:** سفالینه با تصویر پنج مبارز، نیشابور، قرن ۳ و ۴، تالار موزه رضا عباسی، عکس از نگارنده..... ۱۰۱
- تصویر ۳-۴۳:** سفالینه با تصویر دو پیکر و هفت پرنده، نیشابور، قرن ۳ و ۴ هجری، مأخذ تصویر:
 ۱۰۳.....(Medieval Khorasan Green& Yellow Buffware. Htm)
- تصویر ۳-۴۴:** سفالینه با نقش کشتی نشستگان، نیشابور قرن ۳ و ۴، تالار موزه رضا عباسی، عکس از نگارنده..... ۱۰۵
- تصویر ۳-۴۵:** سفالینه با نقش دوشیزه روشنی، نیشابور، قرن ۳ و ۴، مأخذ تصویر
 ۱۰۹.....(Ashmollean museum. Pic 196A)
- تصویر ۳-۴۶:** سفالینه با نقش حیوان ترکیبی، نیشابور، قرن ۳ و ۴ هجری، مأخذ تصویر: (کیانی، ۱۳۵۷، ۱۷۹)..... ۱۱۲
- تصویر ۳-۴۷:** سفالینه با نقش نوازنده و دو پیکر، نیشابور، قرن ۳ و ۴ هجری، موزه کانزاس، مأخذ تصویر: (کامبخش -
 فرد، ۱۳۸۳، تصویر شماره ۱۶۴)..... ۱۱۴
- تصویر ۳-۴۸:** سفالینه با نقش پیکره نشسته با ادوات جنگی، نیشابور، قرن ۳ و ۴،
 مأخذ تصویر: (همپارتیان، ۱۳۸۴، ۵۰)..... ۱۱۶
- تصویر ۳-۴۹:** سفالینه با نقش حیوان ترکیبی با سر انسان، نیشابور، قرن ۳ و ۴ هجری،
 مأخذ تصویر: (گروبه، ۱۳۸۴، ۴۸)..... ۱۱۸
- تصویر ۳-۵۰:** بخشی از تابلو معراج حضرت محمد، اثر سلطان محمد، قرن ۱۰ هجری..... ۱۱۹

پیشگفتار

آنچه باعث شد در این رساله به بررسی ویژگی‌های تصویرگری در سفالهای سامانی نیشابور پرداخته شود اهمیت این آثار در شناخت درست سیر تحول هنر تصویرنگاری ایران در دوران اسلامی است، به طوری که می‌توان از تصاویر این آثار به عنوان یکی از منسجم‌ترین آثار هنری ایران در سه قرن ابتدایی دوران اسلامی یاد کرد. نبود کتاب نگاره در این دوران اهمیت این آثار را دو چندان می‌کند. اکثر محققان هنر اسلامی ایران در بررسی سیر تحول هنر نگارگری در دوران اسلامی، به علت باقی نماندن نسخه‌ای مربوط به قبل از دوران سلجوقی، آثار این دوران را به عنوان مبدأ بررسی خود به حساب می‌آورند.

می‌توان سفال‌نگاره‌های رنگارنگ نیشابور در دوره سامانی را به عنوان سند تصویری در سه قرن ابتدایی دوران اسلامی قلمداد کرد. شکل‌گیری این آثار در منطقه‌ای که فرهنگی دست نخورده‌تری از ایران را در خود حفظ کرده بود و دوری این منطقه از مرکز خلفا باعث شد تا این آثار ویژگی‌های هنری بسیاری از سنت‌های تصویرگری کهن ایران را در خود حفظ کند و موجب انتقال آن به دوران پس از خود شود.

وجود سفال‌های کتیبه‌دار نیشابور و توجه زیاد هنر شناسان به این مجموعه از هنر اسلامی نیشابور باعث شد تا آثار سفال رنگارنگ نیشابور کمتر مورد توجه باشد.

به این منظور ابتدا سعی در جمع‌آوری مجموعه‌ای از تصاویر این آثار که در موزه‌های تهران نگهداری می‌شود شد. مراجعه به بخش اسلامی موزه ملی که تصور می‌رفت دارای مجموعه غنی از این دست آثار باشد مایوس کننده بود و جزء دو اسلاید قدیمی سیاه و سفید تصویر بیشتری در اختیار قرار نگرفت، تعطیلی چند ساله این بخش و نبود آرشیو قابل دسترس از آثار موجود در موزه از دلایل عمده آن بود، در نهایت تصاویر آثار مربوط به این موزه از طریق کاتالوگ‌های چاپ شده از آثار این موزه در سالیان قبل به دست آمد.

موزه آبگینه با توجه به تخصصی بودن این موزه در زمینه سفال دومین مرکز مراجعه بود، اما جزء دو مورد به نمایش گذاشته شده در تالار موزه، آرشیو تصویری دیگری از آثار موجود در مخزن این موزه

بدست نیامد. موزه رضا عباسی و مجموعه بی نظیر این موزه از آثار سفال رنگارنگ هم به لحاظ کمی و هم از جنبه کیفی و تنوع موجود در آنها باعث شد تا جامعه آماری این رساله از غنای قابل توجهی برخوردار شود. وجود این آثار که بخشی از آن در تالار و بخش دیگر آن در مخزن موزه رضا عباسی نگهداری می شود موجب شد تا با دست یابی به این مجموعه غنی، از نزدیک بتوان پیرامون این آثار به تحقیق پرداخت.

در جمع آوری سایر منابع تصویری که متعلق به موزه‌ها و مجموعه‌های خصوصی خارج از کشور بود از تصاویر چاپ شده در منابع معتبر و کتاب‌های تخصصی در زمینه هنر اسلامی کمک گرفته شد. از مهمترین این منابع کتابهای هنر و معمار اسلامی که نویسندگان مختلفی مانند اتینگهاوزن، گرابار، هیلبراند و ایروین و... و کتب تخصصی سفال و سرامیک اسلامی که توسط محققانی چون کامبخش فرد، گروه، فهروری و واتسون نگاشته شده بود بهره گرفته شد.

در بحث تجزیه و تحلیل این آثار با نگاه دقیق‌تر به مجموعه تصاویر، آنچه کار بر روی این تصاویر را با دشواری بیشتری مواجه نمود، عدم انطباق مضامین این آثار با تصاویر آثار قبل و بعد خود بود، به طوری که شناخت خواستگاه‌ها و مضامین موجود در هنر دوران ساسانی، کمک چندانی به بازشناسی مضامین این مجموعه نمی کرد. این مطلب باعث شد تا راهکار دیگری برای پی بردن به مضامین نهفته در پس نقش‌ها به کار گرفته شود.

بهترین روش برای شناخت و نزدیک شدن به مضامین این آثار شناخت کامل و همه جانبه دوره‌ای بود که این آثار در درون آن خلق شده است. این شناخت در ابعاد مختلف شامل زمینه‌های سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و هنری است. این مطلب زمینه ساز مطالعه کلیه کتبی بود که در آن احوالات و اوضاع حاکم در دوران سامانی به بحث گذاشته شده بود و موجب شد به تفکرات و باورها و اندیشه‌های کهن ایران با دقت بیشتری نگریسته شود. ضمن آنکه آشنایی با فرهنگ خراسان و شناخت ارزشهای موجود در جامعه آن روزگار سامانی در بدست دادن تفسیر بهتری از مضامین این آثار کمک شایانی نمود.

مقدمه

دیدار از سفالینه با تصویر عده‌ای سوار بر کشتی متعلق به دوره سامانی در موزه رضا عباسی تهران سر آغاز تحقیقی گشت تا ضمن آن به بررسی ویژگی‌های تصویرگری در این سفالینه‌ها پرداخته شود. این سفالینه‌ها که با شیوه رنگارنگ در زیر لعاب سربی پدید آمده‌اند، دارای تصاویری با مضامین روایی و موضوعات متنوع بوده و به لحاظ تصویری از سرچشمه‌های مختلف فرهنگی برخوردارند. از این رو شناخت کامل این تصاویر در گرو مطالعه همه جانبه بستری است که این آثار در آن خلق شده است. با ورود اسلام و فروپاشی نظام پادشاهی ساسانی تغییرات عمده‌ای در اجتماع ایران به وقوع پیوست. این تغییرات هنر ایران را نیز تحت تاثیر قرار داد و شاخصه‌های آن را متحول ساخت. از این رو در آثار هنری مضامین پادشاهی جای خود را به فرهنگ عامه داد و زمینه برای بروز اندیشه‌ها و باورهای موجود در تفکر ایرانیان فراهم شد.

از طرفی مخالفت ایرانیان با اعراب سنی مذهب اموی و عباسی که عقایدشان در تضاد با تمایلات شیعی آنها بود باعث شد تا ایرانیان ضمن احیای روحیات ملی گرایانه و عادات و باورهای کهن خود به مبارزه علیه جریان حاکم پردازند. پیدایش آثار سفال سامانی در چنین فضایی سبب شد تا این آثار انعکاس تمایلات طبقه‌ای باشد که در مقابله با این جریان حاکم، سعی احیای هویت تاریخی خود دارد و موجب شد تا جهان اساطیری و آداب‌های کهن موجود در آیین‌های پیشین ایرانیان مانند زردشتی، زروانی، و مانوی سهم عمده‌ای در شکل‌گیری این آثار بر عهده داشته باشند.

علاوه بر این تأثیرات فرهنگ و تمدن اسلامی نیز در این آثار غیر قابل انکار است. عمده این تأثیرات در وارد شدن خطوط کوفی و بکارگیری برخی از مضامین اسلامی در شکل‌گیری این تصاویر است.

از جنبه شاخصه‌های تصویرگری هنرمندان سامانی در آفرینش خود به علت قرار داشتن در منطقه تحت نفوذ فرهنگ پارتی بیشتر تحت تأثیر این فرهنگ، تصاویر خود را سامان داده‌اند. ضمن این که تأثیرات هنر ساسانی، هنر سغدی، هنر مانوی و هنر مسیحی نیز در این آثار قابل شناسایی است.

همچنین از مطالعه تصاویر می‌توان دریافت که تصویرگران سامانی در خلق تصاویر مختلف قواعد خاصی را به کار می‌بستند.

توضیح مختصری درباره فصل‌های این رساله

فصل اول: دوره سامانی؛ کلیات تاریخی، باورهای دینی و ادبیات

از آنجا که هر گونه تجزیه و تحلیل این آثار در گرو داشتن اطلاعات کامل از اوضاع سیاسی، اجتماعی و فرهنگی در دوره سامانی است بنابراین این نخستین فصل این تحقیق به کلیات تاریخی، باورهای دینی و ادبیات در دوره سامانی اختصاص یافته است. به این منظور ابتدا به بررسی تاریخ سیاسی، اجتماعی و فرهنگی در دوره سامانی پرداخته می‌شود، در ادامه با توجه به حضور باورهای کهن در در میان عامه مردم، اساطیر موجود در این باورها در سه قالب مجزا شامل اساطیر زردشتی، اساطیر زروانی و اساطیر مانوی مورد مطالعه قرار می‌گیرد.

به علت آنکه در هنر ایران، همواره نگارگری و ادبیات ارتباط تنگاتنگی با هم دارند در ادامه ادبیات دوره سامانی مورد بررسی قرار می‌گیرد تا به مضامین و روایت‌هایی که از رهگذر ادبیات در این آثار رخنه کرده‌اند شناسایی شوند. این مطالعه در دو بخش شامل ادبیات در پیش از دوره سامانی که بیشتر جنبه روایی و شفاهی دارد و ادبیات دوره سامانی که با گسترش زبان پارسی دری، عصر شکوفایی خود را آغاز می‌کند، ارائه شده است.

فصل دوم: سفال سامانی نیشابور

در فصل دوم این پایان نامه به بررسی سفال سامانی و جنبه‌های مختلف آن پرداخته می‌شود. ابتدا ضمن اشاره به پیشینه تاریخی شهر نیشابور از سفال به عنوان بزرگترین دستاورد مکشوف در حفاری‌های این شهر یاد می‌شود. در ادامه، سفال رنگارنگ نیشابور که بررسی ویژگی‌های تصویرگری آن، موضوع این پایان نامه است از جنبه فن شناسی و شیوه‌های لعاب‌زنی بررسی می‌شود، سپس در بررسی تصاویر نقش بسته بر روی این آثار ویژگی‌های هنری این نقوش شامل ترکیب بندی، انواع نقش‌مایه‌های

انسانی، حیوانی، گیاهی و خطوط کوفی مورد مطالعه قرار گرفته و شاخصه‌های کلی آن به طور جداگانه به بحث گذاشته می‌شود. برای پی بردن به سرچشمه‌های تصویرگری در این آثار شاخصه‌های هنری موجود در آن با دیگر هنرها مانند هنر ساسانی، هنر پارسی، هنر مانوی، هنر سغدی و هنر مسیحی مقایسه شده است تا مشخص شود هر کدام به چه میزان در شکل‌گیری این آثار مؤثر بوده‌اند. در بخش بعد نظریات مختلف هنرشناسان در مورد مضامین موجود در تصاویر سفال سامانی آورده شده است که ضمن به بحث گذاشتن این نظریات سرچشمه‌های متنوعی برای مضامین این آثار ارائه شده است.

فصل سوم: بررسی آثار

در سومین فصل این پایان‌نامه به تجزیه و تحلیل مستقیم این آثار پرداخته می‌شود. در این بخش ابتدا به بررسی تصاویری پرداخته می‌شود که که مضمون آن در چند سفالینه تکرار شده است، سپس آثاری که مضامین منفردی دارند مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرند. در این بررسی ابتدا به مطالعه صوری هر تصویر پرداخته می‌شود، سپس تلاش می‌شود مضامین آنها با توجه به مطالعات انجام گرفته در فصول قبل با روایت‌ها و سرچشمه‌های مختلفی که می‌تواند در شکل‌گیری تصاویر مؤثر باشد تطبیق داده شود.

فصل چهارم: بحث و نتیجه‌گیری

فصل فرجامین این پایان‌نامه نیز به نتیجه‌گیری و جمع‌بندی مطالعات در زمینه تصاویر سفال سامانی اختصاص دارد و به سوالات و فرضیه‌های مطرح شده در پایان‌نامه پاسخ داده می‌شود.

کلیات تحقیق

تعریف مسأله و بیان سؤالهای اصلی تحقیق:

سفال نگاری و ایجاد طرح و نقش بر روی سفال همواره به عنوان یکی از برجسته‌ترین زمینه‌های ثبت تفکر و نیز تجلی گاه سنت‌های تصویری و قابلیت‌های هنری در دوره‌های مختلف مطرح بوده است. در دوره اسلامی پس از دو قرن ترویج ساده زیستی و حذف تجمل‌گرایی و نیز عدم استفاده از ظروف زرین و سیمین، با روی کار آمدن سامانیان، تغییراتی در زمینه‌های رشد و توسعه اندیشه‌های ایرانی، اسلامی فراهم شد. این رویکرد و نیز پیشرفت در اسلوب‌های لعابکاری، بستر مناسبی را برای ایجاد تحول عظیم و چشم‌گیر در خلق ظروف سفالی با نقش و نگارهای ارزشمند به وجود آورد. در این میان بررسی ویژگی‌های تصویرگری سفالینه‌های نیشابور در دوره سامانی که یکی از مراکز شاخص سفالگری در این دوره می‌باشد، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. این آثار را می‌توان به عنوان حلقه ارتباط بین سنت‌های تصویری پیش از اسلام، به خصوص هنر دوره اشکانی و ساسانی با ویژگی و خصلت‌های هنر اسلامی در نظر گرفت.

سؤالهای اصلی تحقیق:

- ۱- خاستگاه و پیشینه تصاویر خلق شده بر روی سفالینه‌های نیشابور از جنبه‌های تاریخی، ادبی و اسطوره‌ای چیست؟
- ۲- سفال نگاره‌های دوره سامانی نیشابور به لحاظ زیبایی‌شناسی و تصویرگری از چه ویژگی‌هایی برخوردار است؟

پیشینه تحقیق:

سفالگری به عنوان یکی از ارزشمندترین دستاوردهای تمدن در دوره‌های مختلف همواره دستمایه محققان برای تحقیق و شناخت ابعاد مختلف زندگی و کشف شاخصه‌های هنری بشر در ادوار مختلف محسوب می‌شود. در زمینه سفال در دوره اسلامی و بررسی ویژگی‌های آن از جنبه‌های تاریخی، سبک‌شناسی، اسلوب‌شناسی و ریشه‌شناسی، تحقیقات ارزشمندی انجام یافته است که عنوان برخی از آنها چنین است:

- خالدیان، ستار. تأثیر هنر ساسانی بر سفال دوره اسلامی، بهار، ش ۱۶، بهار ۱۳۸۷
در این مقاله به بررسی تأثیر و نفوذ فرهنگ و هنر ساسانی در گسترش فرهنگ و هنر اسلامی و به طور اخص به تأثیر هنر ساسانی بر سفالگری دوره اسلامی از جنبه‌های گوناگون شامل نقوش تزئینی، نقوش انسانی، اسلوب ساخت و ترکیب بندی اشاره شده است.

- رفیعی، لیلا. *سفال ایرانی (از دوران پیش از تاریخ تا عصر حاضر)*، یساولی، ۱۳۷۷
در این کتاب ضمن بررسی سیر تحول سفالگری از آغاز تا عصر حاضر ضمن اشاره به نیشابور به عنوان یکی از مراکز مهم سفالگری، به طبقه بندی سفال نیشابور در دوره سامانی بر اساس نظریه ژان لاکام می‌پردازد و ویژگیهای هر طبقه را مورد بررسی قرار می‌دهد. در ادامه ضمن بررسی تحولات دوره سامانی به معرفی مراکز سفالگری در این دوره می‌پردازد.

- توحیدی، فائق. *فن و هنر سفالگری*، چاپ دوم، سمت، تابستان ۱۳۸۲.
نگارنده در این کتاب با اشاره به فضای حاکم بر قرون اولیه حاکمیت اسلام در ایران و رواج ساده زیستی، تحولات در زمینه رشد امکانات و توسعه اندیشه‌های انسانی جدید در قرون سوم و چهارم را زمینه‌ساز برای ایجاد شکوفایی در زمینه‌های مختلف فرهنگی، علوم و فنون و... می‌داند. در این میان سفالگری نیز تحت تأثیر این جریان و نیز منع استفاده از ظروف زرین و سیمین جان تازه‌ای می‌گیرد و ضمن ایجاد پیشرفت در اسلوب‌های لعاب و... به شکل‌گیری آثاری فاخر با تزئیناتی چشم‌نواز انجامید.

- کامبخش فرد، سیف‌الله، *سفال و سفالگری در ایران از ابتدای نوسنگی تا دوران معاصر*، چاپ دوم، ققنوس، ۱۳۸۳

- کوبان، سیما. نگاهی به نقوش سفالی ایران، *هنر و مردم*، دوره جدید ش ۴۷

- قوچانی، عبد‌الله. *کتیبه‌های سفال نیشابور*، چاپ اول، موزه رضا عباسی، ۱۳۶۵
این اثر به بررسی خط نوشته‌های سفال نیشابور در دوره سامانی می‌پردازد و ضمن بازخوانی این کتیبه‌ها که بیشتر به زبان عربی نگاشته شده است، به نقش این کتیبه‌ها به عنوان یک عنصر مهم تزئینی می‌پردازد.